

УДК 343.985

Тимченко О. В., головний судовий експерт сектору дактилоскопічних видів досліджень та обліків відділу криміналістичних видів досліджень Миколаївського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

**ОПТИМІЗАЦІЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ
УДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ДОКАЗОВОЇ БАЗИ З
УРАХУВАННЯМ СВІТОВОГО ДОСВІДУ**

**OPTIMIZATION OF FORENSIC EXPERT ACTIVITY ON THE BASIS OF
IMPROVEMENT INFORMATION AND EVIDENCE BASIS WITH
CONSIDERATION OF THE WORLD EXPERIENCE**

Анотація. В умовах європейської інтеграції доцільним є приведення критеріїв ефективності діяльності вітчизняних експертних установ до вимог світових стандартів. Запропоновано напрямки та критерії оптимізації судово-експертної діяльності за рахунок удосконалення збору інформаційно-доказової бази, а саме: розвиток співробітництва з іноземними партнерами, напрямки подальшої європейської інтеграції в області судово-експертної діяльності, використання позитивного досвіду зарубіжних країн, поширення у практиці складання «психологічного портрету злочинця» саме на базі вітчизняних експертних установ, комп'ютеризація зазначеної процедури. Висвітлено питання підвищення ролі експертної профілактики як елемента діяльності вітчизняних експертних установ, що сприятиме попередженню кримінальних правопорушень.

Ключові слова: оптимізація судово-експертної діяльності, інформаційно-доказова база, психологічний портрет злочинця, експертна профілактика.

Аннотация. В условиях европейской интеграции целесообразным представляется приведение критериев эффективности деятельности отечественных экспертных учреждений с требованиями мировых стандартов. Предложены направления и критерии оптимизации судебно-экспертной деятельности за счет совершенствования сбора информационно-доказательной базы, а именно: развитие сотрудничества с иностранными партнерами, направления дальнейшей европейской интеграции в области судебно-экспертной деятельности, использование положительного опыта зарубежных стран, распространение в практике составления «психологического портрета преступника» на базе отечественных экспертных учреждений, компьютеризация указанной процедуры. Освещены вопросы повышения роли экспертной профилактики как элемента деятельности отечественных экспертных учреждений, что будет способствовать предупреждению уголовных преступлений.

Ключевые слова: оптимизация судебно-экспертной деятельности, информационно-доказательная база, мировые стандарты, психологический портрет преступника, экспертная профилактика.

Abstract. The urgency of the represented article is due to the fact that during the period of significant reforms of the law-enforcement system it is necessary to maximize the efficiency of forensic-expert activity. In the conditions of European integration, it is expedient to bring the criteria of the efficiency of the domestic institutions to the requirements of world standards.

The objectives of the research work are as follows: to analyze scientific approaches of scientists regarding the functioning of expert institutions in the foreign countries and the most up-to-date achievements in the field of forensic expertise; to explore the possibility of introducing progressive achievements of foreign countries in the field of forensic expert activity in the practice of the Expert Service; to provide suggestions on

optimization of forensic expert activity on the basis of improvement of the information-proof base, taking into account the best world experience.

To solve these problems, was used a dialectical materialistic method of scientific knowledge of phenomena and processes, and based on it general scientific and special methods. The use of these methods allowed to analyze scientific approaches to the trends and priorities of the development of international cooperation in the field of forensic expertise, to formulate a conclusion on the effectiveness of the activities of expert institutions in developed countries, as well as the possibility of introducing progressive achievements in Ukraine.

The directions and criteria for optimization of forensic expert activity were proposed, due to the improvement of the collection of information and evidence base, namely: development of cooperation with foreign partners, directions of further European integration in the field of forensic expert activity, use of positive experience of foreign countries, dissemination in the practice of compilation "Psychological portrait of the offender" is based on the domestic expert institutions, computerization of the specified procedure. In addition, the article highlights the issue of increasing the role of expert prevention as an element of the activity of expert institutions, which will contribute to the prevention of criminal offenses. The criterion of optimization is the high level of efficiency of forensic expert activity, the removal from track information of the maximum possible volume of evidence base for the minimum time after the commission of a criminal offense, aimed at increasing the credibility of domestic expert institutions both on the national and international scales.

Key words: optimization of forensic expert activity, information and evidence base, world standards, psychological portrait of the offender, expert prevention.

Постановка проблеми. Україні, як європейській державі, вкрай необхідно довести своїм іноземним партнерами, що вітчизняна правоохоронна система стабільна та прогресивна, і становить міцний фундамент для захисту прав кожної людини. Враховуючи європейський інтеграційний курс нашої держави, необхідно запроваджувати у практику світові стандарти, вимоги ЄС щодо функціонування правоохоронної системи.

Криміналістика як наука «на передньому плані боротьби зі злочинністю» повинна завжди динамічно розвиватися, глобально використовуючи при цьому передові досягнення науково-технічного прогресу. В цьому контексті актуалізується судово-експертна та науково-методична діяльність працівників експертних установ, спрямована на вирішення завдань як кримінального, так і цивільного судочинства.

Світова практика свідчить про значні здобутки в галузі криміналістичного забезпечення розкриття кримінальних правопорушень. Впровадження передового зарубіжного досвіду у сфері судово-експертної діяльності дозволить максимізувати збір інформаційно-доказової бази за мінімальний часовий термін після скоєння кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передовий світовий досвід в області судово-експертної діяльності вже аналізувався в наукових працях такими вченими та практиками як Клименко Н. І., Матвеевський О. В., Орлов Ю. Ю., Романенко Л. М., Яковенко О. П. та іншими. Питання ж впровадження окремих світових досягнень в практику діяльності експертних установ в Україні оглядалась вченими лише фрагментарно, що і актуалізує обрану тематику репрезентованої статті.

Метою даної статті є аналіз окремих наукових підходів та досягнень передового світового досвіду в області криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів та визначення на цій основі напрямків та шляхів

оптимізації судово-експертної діяльності з метою максимізації інформаційно-доказової бази.

Виклад основного матеріалу. Після свого реформування суспільство потребує від правоохоронної системи чітких змін, які б забезпечили права та свободи «всіх та кожного». Априорі, що «доки існує злочинність у світі, доти й існує криміналістика».

Функціонування експертних установ в державі може здійснюватися за принципами як централізації, так і децентралізації. На нашу думку, централізація в функціонуванні експертними установами призводить до монополії на проведення судових експертиз, що не дає право вибору ініціатору проведення експертизи, коли це необхідно для об'єктивності дослідження (наприклад, за необхідності призначення повторної експертизи). Конкуренція в будь-якій сфері – це «двигун» прогресу, в процесі судово-експертної діяльності це забезпечує об'єктивність дослідження, стимулює підвищення якості експертиз, дозволяє уникнути «подвійних стандартів».

Федотов О. А. в підтвердження вказаної вище думки, зазначає, що монополізація в судово-експертній діяльності не сприятиме зміцненню довіри до висновків експертів. А централізація експертної діяльності зашкодить і засадам кримінального провадження, зокрема, принципу змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості [1, с. 45].

В нашій державі функціонують експертні служби в різних державних установах, які проводять судово-експертну діяльність згідно зі своєю спеціалізацією. Крім того, відповідно до чинного законодавства не виключається функціонування експертних установ на приватній основі та надання ними платних публічних послуг. Напрямок розвитку експертних установ в Україні вбачається у їх подальшій європейській інтеграції. Чим ефективніша та тісніша буде співпраця з іноземними партнерами в області судово-експертної діяльності, тим бурхливіше буде розвиток вітчизняної експертної служби.

Крім того, не виключається, що українська експертна спільнота при подальшій глобалізації процесів європейської інтеграції, буде інтегруватись у склад загальноєвропейських експертних установ. В даному контексті доцільно максимально підготувати підґрунтя для зазначених процесів, щоб наші іноземні партнери були зацікавлені у співпраці. Безсумнівно, що необхідно адаптуватись саме до європейської моделі функціонування експертних установ, адже без цього буде складно ефективно співпрацювати на рівні одного європейського простору. Звісно, це не означає, що треба «копіювати», наприклад, англійську чи французьку модель. Доцільним вважається, в першу чергу, перейняття лише тих європейських цінностей в галузі судово-експертної діяльності, які необхідні для налагодження ефективної взаємодії з іноземними експертними установами. Це, перш за все, приведення судово-експертної діяльності до загальноєвропейських стандартів, високий професійний рівень суб'єктів спеціальних знань, якість та

об'єктивність проведених експертиз.

Впровадження новітніх технологій та науково-технічних засобів в судово-експертну діяльність актуалізується в період після реформування вітчизняної правоохоронної системи, коли все суспільство потребує від неї кардинальних позитивних змін. Використання найсучаснішого обладнання та прогресивних методик при проведенні експертних досліджень дозволить як об'єктивувати процес проведення експертиз, так і підвищити до максимуму їх результативність.

В зазначеному контексті декларує свої погляди Клименко Н. І., яка стверджує, що реалізація інтеграції судово-експертної діяльності на міжнародному просторі приведе до гармонізації та удосконалення експертного національного законодавства, наукових основ експертизи, упровадження наукового досвіду інших держав, покращення програм підготовки експертів [2, с. 19].

Слід зазначити, вітчизняні розробники та вчені спрямовують свої наукові дослідження на удосконалення криміналістичних методів та науково-технічних засобів.

Так, українськими вченими створено понад 10 засобів криміналістичної техніки, 7 з яких отримали патент України на винахід [3, с. 48].

На жаль, як свідчать матеріали експертної практики, більшість вказаних розробок ще не знайшли свого глобального поширення. Причини в цьому об'єктивні: недостатнє матеріальне забезпечення, спрямування державних асигнувань на інші актуальні проблеми сьогодення (військовий конфлікт на Донбасі, агресія сусідньої держави тощо).

Враховуючи вищевикладене, подальший напрямок удосконалення функціонування експертних установ в Україні вбачається в глобалізації процесів впровадження новел науково-технічного прогресу в судово-експертну діяльність, комп'ютеризація, накопичення і використання криміналістичної інформації та постійне підвищення професійності суб'єктів спеціальних знань. Декларовані цілі досягаються шляхом міжнародного співробітництва: проведенням міжнародних конференцій, зустрічей, обговорень, курсів підвищення кваліфікації, обміну криміналістичною інформацією, здійснення підготовки судових експертів згідно зі світовими стандартами, постійне вдосконалення ними своєї професійності.

Одним з прогресивних напрямків розвитку експертних установ вважається впровадження у практику складання «психологічного портрету злочинця», позитивний досвід даної діяльності, висвітлений у статтях вчених [4; 5], на прикладі діяльності відповідних спеціалістів ФБР.

Як відомо, в практиці розслідування кримінальних правопорушень існують випадки гострого дефіциту доказової інформації, коли слідова картина у вигляді ідеальних та матеріальних слідів мізерна, в даному аспекті актуалізується складання «психологічного портрету» ймовірного злочинця, що дозволило б здійснювати цілеспрямований розшук зловмисника, висувати версії, звужувати коло підозрюваних тощо.

Як стверджує Жерж Н. А.: «сьогодні науковці найчастіше розглядають питання складання психологічного портрета за слідами на місці вчинення кримінального правопорушення, але інформацію про особу можна отримати і з інших джерел, одним з яких є її усне мовлення» [6, с. 174]. Даний автор виділяє наступні стадії складання психологічного портрета в США:

- стадія перша – збір інформації;
- стадія друга – класифікація невідомого злочинця;
- стадія третя – створення імовірнісної моделі особистості злочинця;
- стадія четверта – пропозиції щодо стратегії захоплення;
- стадія п'ята – розробка рекомендацій щодо тактики допиту злочинця [6, с. 177].

Таким чином, при побудові «психологічного портрету» здійснюється покроковий (поетапний) аналіз інформації відповідно до різних критеріїв, що дозволяє сформулювати різносторонні ознаки особи злочинця, а саме: передбачуваний вік, раса, стать, сімейний стан, службовий статус, сексуальна зрілість, можливе кримінальне минуле, взаємини з жертвою, ймовірність скоєння кримінального правопорушення.

Складання «психологічного портрету» має деяку схожість з «суб'єктивним портретом», але відмінність полягає в тому, що «психологічний портрет» містить різносторонню інформацію (криміналістичну, кримінологічну, психологічну тощо) про ймовірного злочинця, що дозволяє максимізувати цілеспрямований розшук. Дана інформація формується шляхом використання знань з психології, психіатрії, кримінології, психопатології та криміналістики. При використанні ж суб'єктивного портрету злочинця використовують здебільшого ознаки зовнішності. Доцільним є використання для розшуку злочинця суб'єктивного та психологічного портрету у комплексі.

Актуальним питанням є і комп'ютеризація процесу складання «психологічного портрету». Такі комп'ютерні програми не замінюють спеціаліста, а лише орієнтують на вибір обґрунтованого рішення.

Як доречно зазначає Фокіна А. А., що криміналістична характеристика, яка закладена в комп'ютерній програмі, не замінить слідчого, а лише спрямує його, озброївши його знаннями об'єктивно існуючих реалій [7, с. 19]. Теж саме стосується складання психологічного портрету, коли потрібно проаналізувати значний масив різносторонньої інформації про злочинців і конкретизувати її щодо окремого випадку скоєння кримінального правопорушення.

Так, програмні комплекси для складання «психологічного портрету» мають містити актуалізовану інформацію про злочинців за різноманітними критеріями (за прикладом досвіду США), вносячи до них відповідні дані. В свою чергу програма пропонує орієнтовний психологічний портрет злочинця.

Таким чином, формування зазначених програм – це постійний процес накопичення криміналістичної, кримінологічної, психологічної та іншої інформації (про злочинців, способи та обстановку вчинення злочинів тощо),

згідно з якою отримується кінцевий результат – психологічний портрет злочинця.

Апріорі, що спеціалісти зі складення «психологічного портрету» повинні бути за освітою психологами, але області їх професійних знань досить широкі: криміналістичні, криминологічні, психіатричні тощо. Крім того, необхідним є інформування підрозділів поліції про те, які можливості надає «психологічний портрет» ймовірного злочинця для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Для цього доцільно проводити спільні семінари, конференції та зустрічі між працівниками підрозділів поліції та експертної служби за даною тематикою.

Основним завдання криміналістики, окрім розслідування кримінальних правопорушень, є їх попередження. Максимізація ефективності функціонування вітчизняної правоохоронної системи, приведення її у відповідність зі світовими стандартами, детерміновано підвищенням ролі профілактичної діяльності. Світова практика свідчить про високий рівень ефективності профілактичної діяльності правоохоронців для боротьби зі злочинністю.

Профілактична діяльність правоохоронців реалізується шляхом узагальнення, накопичення та використання криміналістичної інформації про причини різних проявів злочинності, про обставини, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень.

Саме завдяки ефективним діям з попередження кримінальних правопорушень стає можливим уникнення негативних злочинних наслідків. В даному контексті актуалізується діяльність суб'єктів спеціальних знань з виявлення причин та обставин, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень (т. з. експертна профілактика).

Слід зазначити, що тематика експертної профілактики не є новою в науці. Дане питання висвітлено в наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених.

Так, Журавель В. А. досліджує питання експертної профілактики як складне системне утворення, фундамент якого становить діяльність експертів, котрі на базі своїх спеціальних знань виявляють причини вчинення кримінальних правопорушень [8, с. 36].

Моїсєєв О. М. торкається питання технологічного підходу до експертної профілактики, який полягає у включенні до експертних технологій завдання із встановлення факту знищення, перекручування, фальсифікації слідів та ознак, а також встановлення інших обставин профілактичного характеру [9, с. 113].

Таким чином, в процесі судово-експертної діяльності виникають випадки, коли експерт при проведенні своєї професійної діяльності виявляє причини скоєння кримінального правопорушення. В даному випадку доцільним є надання зазначеної інформації правоохоронцям з метою реалізації профілактичної діяльності.

Так, судовий експерт-баліст приходить до висновку, що зразки пістолетів певної конструкції легко переробити на вогнепальну зброю, або судовий експерт-автотехнік встановлює, що ДТП сприяла невідповідність технічного стану

автомобілю; судовий експерт з напрямку ТЕД виявляє новий спосіб підробки грошей, судовий експерт-трасолог при проведенні експертизи встановлює невідомий раніше спосіб зламу замків тощо. Вказана інформація після проведення експертизи повинна надаватись правоохоронцям, які використовують її для попередження скоєння кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що експертна профілактика не обмежується констатацією тих фактів, які експерт виявив при проведенні конкретної експертизи. Це, здебільшого, результат узагальнення експертної практики, накопичення та аналізу криміналістичної інформації про причини скоєння кримінальних правопорушень. Доцільним є надання підрозділам поліції інформації широкого формату, яка б містила як аналіз, так і пропозиції щодо її практичної реалізації для попередження кримінальних правопорушень.

Таким чином, в якості механізмів реалізації експертної профілактики можна запропонувати проведення аналізу різних фактів, що сприяли вчиненою кримінальних правопорушень, надання пропозиції стосовно їх усунення та інформування про це підрозділів поліції (інформаційним листом або проведенням спільних обговорень та нарад). В даному аспекті проявляється взаємодія служб для досягнення єдиної поставленої мети – боротьби зі злочинністю у всіх її проявах. Поширення даних функцій на експертні установи дозволить актуалізувати її діяльність в умовах функціонування нової правоохоронної системи. Крім того, це підвищить ефективність профілактичної діяльності підрозділів поліції, надасть їй нового рівню ефективності.

Висновки. Вітчизняній правоохоронній системі після свого реформування вкрай необхідно доказати свою ефективність. Правоохоронні органи, перш за все, повинні бути гарантами захисту прав і свобод кожної людини, суспільства та держави, а потім – діючої влади, лише тоді вони отримають належний авторитет серед населення.

В даному контексті актуалізується оптимізація судово-експертної діяльності, оснащення її найсучаснішим обладнанням, підготовка фахівців вищої категорії, перейняття найактуальніших здобутків розвинених країн та розробки співвітчизників в області криміналістики. Критерієм оптимізації виступає високий рівень ефективності судово-експертної діяльності, вилучення зі слідової інформації максимально можливого об'єму доказової бази за мінімальний часовий термін після скоєння злочину.

Пропонуються наступні напрямки оптимізації судово-експертної діяльності:

1. Подальший розвиток експертних установ на основі європейської інтеграції, співробітництва з іноземними партнерами в області судово-експертної діяльності, використання передового світового досвіду, постійний обмін інформацією, створення передумов для проведення судово-експертної діяльності в рамках єдиного європейського простору, відповідність загальноєвропейським стандартам, високий професійний рівень суб'єктів спеціальних знань.

2. Стимулювання наукових розробок в області криміналістики, глобалізації процесів впровадження новел науково-технічного прогресу в судово-експертну діяльність, комп'ютеризація, ефективна взаємодія з правоохоронними органами, іншими експертними установами.

3. Поширення у практиці діяльності експертних установ складання «психологічного портрету злочинця», інформування поліцейських підрозділів про можливості даної процедури для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, розробка комп'ютерних програм з метою оптимізації процесу створення психологічного портрету злочинця.

4. Підвищення ролі профілактичної діяльності експертних установ. Зазначена діяльність буде проявлятися, по-перше, у тому, що експерт при проведенні експертизи виявляє причини та обставини, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, та інформує про них поліцейські підрозділи. По-друге, - це результат узагальнення експертної практики, накопичення та аналізу криміналістичної інформації про причини скоєння кримінальних правопорушень з метою підвищення ефективності попереджувальної діяльності правоохоронців.

Список використаних джерел:

1. Федотов О. А. До питання щодо централізації судово-експертної діяльності в Україні / О. А. Федотов // Криміналістика и судебная экспертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. /Мінюст України, КНДІСЕ; редкол.: А. В. Янчук, О. М. Олійник, О.Г. Рувін та ін. —К., 2015. — Вип. 60. — С. 41-45.
2. Клименко Н. І. Інтеграція європейської мережі судово-експертних установ / Н. І. Клименко // Криміналістика и судебная экспертиза: міжвідом. наук.-метод. зб. /Мінюст України, КНДІСЕ. —К., 2015. — Вип. 60. — С. 35-40.
3. Матвеевський О. В. Міжнародно-правове забезпечення судових експертиз: постановка питання / О. В. Матвеевський // Митна справа. — 2013. — № 6 (90). — С. 51-57.
4. Ахмедшин Р. Л. Методика построения «психологического портрета» преступника в зарубежной криминалистической науке [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.jourclub.ru/34/1335/>.
5. Опыт правоохранительной деятельности в зарубежных странах. — Москва, 1994. — С. 185-186.
6. Жерж Н. А. Пошуковий Портрет Злочинця: зарубіжний та вітчизняний досвід / Н. А. Жерж // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 2(65) 2014 — С. 172-179.
7. Фокина А. А. Роль криминалистической характеристики преступлений в укреплении связи науки криминалистики и практики расследования / А. А. Фокина // Республиканский межведомственный научный сборник криминалистика и судебная экспертиза. — 1990. — Випуск 41. — С. 17-20.
8. Журавель В. А. Стан та перспективи експертної профілактики / В. А. Журавель // Актуальні питання засідання «круглого столу», присвяченого 80-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (11-12 листопада 2008 р.) — Харків, 2008. — С. 36-40.
9. Моїсєєв О. М. Технологічний підхід до експертної профілактики / О. М. Моїсєєв // Актуальні питання засідання «круглого столу», присвяченого 80-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (11-12 листопада 2008 р.) — Харків, 2008. — С. 107-113.

